

Szamoshádi palatogrammok.

Nyelvünk hangjait nem ismerjük eléggé, mert tanulmányozásukban a hallás, látás és mozgásérzetek segítségével történt szubjektív megfigyelést ritkán egészítjük ki regisztráló készülékekkel történő objektív értékű megfigyelésekkel. A két megfigyelési mód közül kétségkívül a szubjektív megfigyelés a fontosabbik, az alap. Az eszközökkel való objektív megfigyelés ennek csak kiegészítő része lehet, mely a durvább, pontatlanabb szubjektív megfigyelést egyfelől szabatosabbá, kifejezhetőbbé teszi, másfelől pedig hitelesíti és minden esetben ellenőrzi.

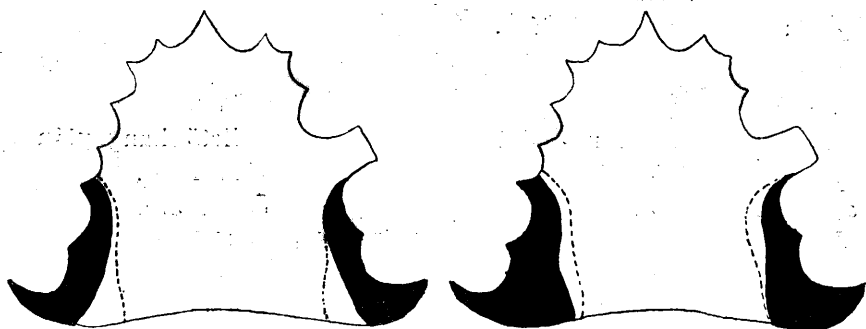
Az alábbiakban az a célom, hogy a szamoshádi nyelvjárás egyes hangjaira vonatkozó szubjektív megfigyeléseimet palatogrammokkal ellenőrizzem, illetőleg hitelesítsem. Ezt annyival inkább szükségesnek tartom, mert épen a keleti, északkeleti magyar nyelvterület hangjait, a POIROT ÉS ZOLNAI vizsgálatait leszámítva (SUS. Aik. XXXII, 1—44), ilyen objektív módszerrel nem tették vizsgálat tárgyává semmiféle szempontból.

Szájpadlás-megfigyeléseimet ugyanazzal a módszerrel végeztem, amellyel GOMBOCZ ZOLTÁN végezte hasonló tárgyú, de a nyugati magyar nyelvterületre vonatkozó, nagyjelentőségű megfigyeléseit (NyK. XXXVIII, 193—204). Vizsgálataimhoz magam is $\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{4}$ mm. vastagságú vulkanizált (sötétvörös) kaucsuklemez használtam. Alkoholos krétapor helyett a kaucsukszájpadlás belső felületét én is rizsporral poroztam be. Az egyes hangokat nem elszigetelten, hanem hangsorokban ejtettem, mégpedig olyan szavakban, melyekben a megvizsgálandó hangon kívül csak *b*, *p*, *v*, *f*, *m*, *a*, *á*, és szókezdő *h(á)* fordul elő, mert ezen hangok képzésekor a nyelv nem érinti a szájpadlást. A palatogramokat természetesen én is, mint GOMBOCZ, eredeti nagyságban közlöm. A szájpadlás belső felületén keletkezett nyomokat merőlegesen vetítve vittem át a síkra.

Vizsgálataim a szamoshádi nyelvterületnek néhány vitás vagy ismeretlen beszédhangjára vonatkoznak.

I. Ilyen először is az a hang, melyet Szamosháti szótáramban \bar{e} -vel jelölök. A Setälä-féle fonétikai ábécé átírása szerint \bar{e} felelne meg neki (FUF. I, 42). Szamosháti szótáram I. köt. 19. lapján e hangról azt mondom: „az \bar{e} -nél zártabb, az i -nél kissé nyiltabb hang“. E beszédhang, mivel csak a népnyelvben él, különösen rászorult a tisztázásra.

A szamosháti \bar{e} hang a XVI. század előtti \bar{e} fejleménye, azé az \bar{e} hangé, melyből pl. az északkeleti íző nyelvjárásokban a zártabbá válással lett i származott (*kér, tép, méz* > *kēr, tēp, mēz* ~ *kír, tír, míz*). Erről a hangról különféle vélemények vannak.

1. ábra

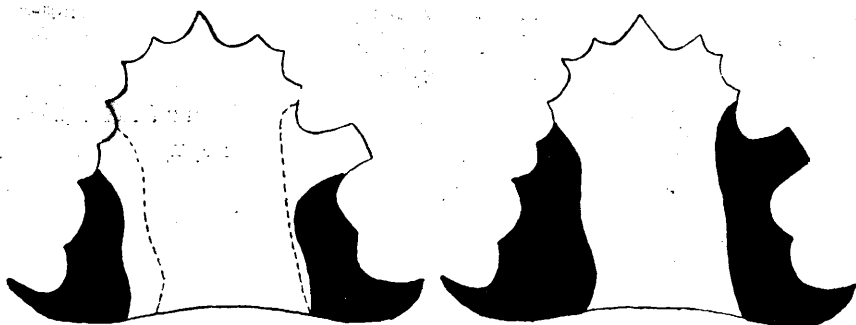
$\epsilon(b)$; ----- (szaggatott vonal):
a $(p)\bar{e}(p)$ határa.

2. ábra

$(p)\bar{e}(p)$; ----- : az $\bar{e}(p)$ határa.

Egyesek úgy vélekedtek róla, hogy \bar{e} kettőshangzó, mások \bar{e} hangnak hallották (pl. PÁLYI GYULA: Nyr. XXVI, 494; MÓRICZ ZSIGMOND, Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár vármegye, 267—8). Gyermekkorom óta ismerem e hangot mint anyanyelv-járásum hangját. Megvan egész Ugocsában, Szatmárban a Szamosháton és a Tiszaháton. (Eleinte egyesek egyéni kiejtése alapján azt véltem, hogy a Tiszaháton és a Szamoshát nyugati szélén ez a hang valamivel nyiltabb, mint a mi keletibb szamosháti és ugocsai \bar{e} hangunk, de ma már, többszöri alaposabb megfigyelés után tisztán áll előttem, hogy a Tiszahát, Ugocsa és az egész Szamoshát Szinyérváraljától Mátészalkáig, Mezőgecsétől Csengerbagosig ugyanazt az \bar{e} hangot ejti.)

Az itt közölt rajzokon világosan látható ennek az \bar{e} (a FUF. átírása szerint \bar{e}) hangnak a palatogrammja és viszonya egyfelől

3. ábra

$\bar{e}(p)$; ----- : a $(v)\bar{i}(v)$ határa.

4. ábra

$(v)\bar{i}(v)$

az ϵ és \bar{e} , másfelől az \bar{i} hanghoz. A rajzokon összehasonlításul szaggatott vonallal meghúztam zártságban az illető hang után következő zártabb hang palatogrammjának határát. Az 1. ábra az ϵ és \bar{e} (ϵb és $p\bar{e}p$), a 2. ábra az \bar{e} és \bar{i} ($p\bar{e}p$ és $\bar{i}p$), a 3. az \bar{e} és \bar{i} ($\bar{i}p$ és $v\bar{i}v$) palatogrammját mutatja összehasonlításban, a 4. pedig az \bar{i} ($v\bar{i}v$) palatogrammja. E palatogramok alapján az \bar{e} (= \bar{e}) hangról való meghatározásomat így módosítanám: az \bar{e} -nél kissé zártabb, az \bar{i} -nél nyiltabb hang, vagyis közelebb áll az \bar{e} -hez, mint az \bar{i} -hez. A rajzokból az is látható, hogy nálam is, épen mint Gombocz Zoltánnál (NyK. XXXVIII, 204), az erősebb palatalizáció mindig jobbról (a rajzban balról) indul ki.

II. A következő hat palatogramm két olyan hangot világít

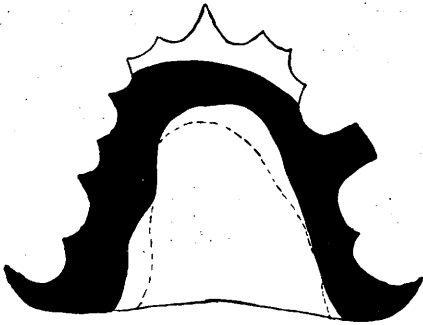

5. ábra

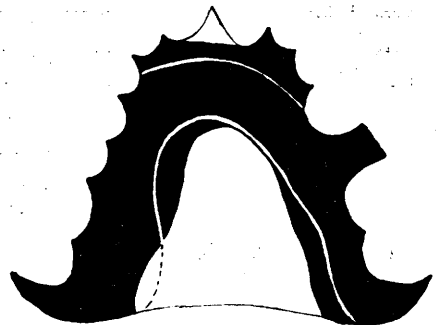
$(b\bar{a})nt$

6. ábra

$(b\bar{a})nt\check{s}$

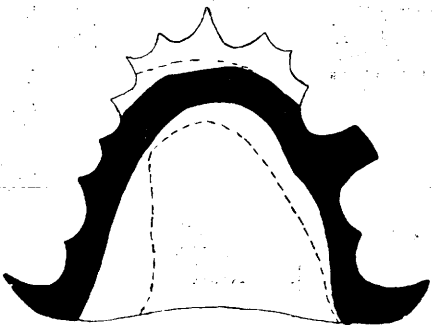

7. ábra
(\bar{a}) $t\check{s}$; ----- : az n határa.

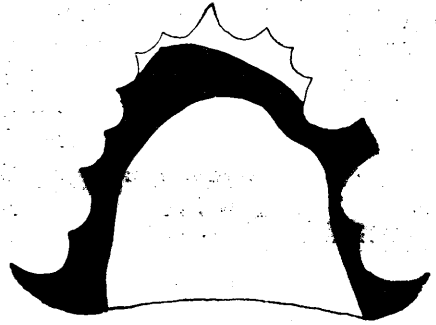

8. ábra
($b\bar{a}$) $n(\acute{a})$; a fehér és szaggatott
vonal az n határa.

meg, mellyel palatográfiai szempontból irodalmunk nem foglalkozott. Az egyik az a hang, melyet Szamosháti szótáramban n -nel jelölök és cacuminalis n -nek nevezek (bár nem egészen azonos a Setälä cacuminalis n -jével). Ez az n hang önállóan nem, hanem csak cs (= $t\check{s}$) és dzs (= $d\check{z}$) hang előtt fordul elő ($n\check{i}nt\check{s}en$, $b\bar{a}nt\check{s}$, $find\check{z}\acute{a}$). A $nt\check{s}$ hangcsoport palatogrammját a 6. ábrán ($b\bar{a}nt\check{s}$) szemlélhetjük. Ha összehasonlítjuk egyfelől az nt hangcsoport (5. ábra, $b\bar{a}nt$), másfelől a pusztán ejtett $t\check{s}$ palatogrammjával (7. ábra, $\bar{a}t\check{s}$), világosan előttünk áll a képzés helye és a három hangcsoport palatográfiai különbözősége. Az nt hangcsoport apicalis képzésű, vagyis képzésekor a nyelv hegye és széle érinti a szájpadrást. A $t\check{s}$ viszont coronalis képzésű, vagyis kiejtésekor a nyelv pereme játszik szerepet. Az $nt\check{s}$ (6. ábra) ejté-

9. ábra
($b\bar{a}$) $n(\acute{a})$; ----- : az n határa.

10. ábra
($h\bar{a}$) $t(\acute{a})$

sekor szintén a nyelv pereme (corona) és a praedorsum egy része érinti a szájpadlást, tehát a nyelv jóval nagyobb felületen érintkezik a szájpadlással, mint a *tš* (7. ábra) hangnál.

Az *n* palatogrammjának összehasonlítása egyfelől az *n* (9. ábra), másfelől az *ń* (8. ábra) hangéval világosan mutatja, hogy a nyelv az *n* ejtésekor jóval nagyobb felületen érinti elül is, hátul is a szájpadlást, mint az apicalis képzésű *n* hangnál (9. ábra). Viszont az *ń* ejtésekor (8. ábra) az *n*-éhez képest elül is, hátul

11. ábra

(*fã*)_j; a szaggatott és fehér vonal
a (*fã*)_j(*ã*) határa.

12. ábra

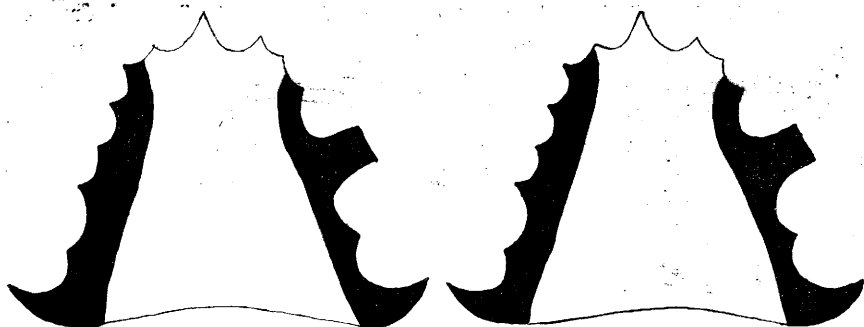
(*fã*)_j(*ã*)

is észrevehetően megnövekedik az érintkezési felület. Elül a nyelv csaknem mindenütt a foghús széléig nyúlik előre. Tehát az *n* átmeneti hang az *n* és *ń* között, de rokonabb hang az *ń*, mint az *n* hanggal.

Igen tanulságos a szamosháti *n*, *nt*, és *t* palatogrammok összehasonlítása GOMBÓCZ ZOLTÁN dunántúli palatogrammaival (NyK. XXXVIII, 203. l. 35. és 36. ábra). GOMBÓCZ nyelve e hangok ejtésekor elül mindenütt a foghús legszéléig nyúlt. A szamosháti *n* (9. ábra), *nt* (5. ábra) és *t* (10. ábra) ejtésekor a nyelv hegye jóval hátrább érinti a szájpadlást. A Szamosháton e hangok postalveolaris képzésűek. Az *n* akusztikai benyomását ez a hátrább tolódás nem változtatja meg, de a szamosháti postalveolaris *t* hangnak akusztikai benyomása észrevehetően különbözik a postdentalis és alveolaris *t* hangétól. Ez az elütő akusztikai benyomás különösen feltűnt a finneknek (pl. KANNISTO ARTURNÁK), mikor közöttük a finn postdentalis *t*

hangot (pl. Tytti) az én szamosháti artikulációmmal ejtettem. Lépten-nyomon kijavítottak. A *t*-hez hasonlóan postalveolaris ejtésű a szamosháti *d* hang is. Ez a postalveolaris *t* és *d* Debrecenben is lépten-nyomon hallható.

III. Még egy érdekes különbségre mutatok rá Gombocz dunántúli palatogrammjai és a szamosháti között, amelyet szintén nyelvjárási sajátásnak kell tekintenem. Ez a különbség a *ǰ* és intervocalis *j* palatogrammján észlelhető. Gombocz palato-

13. ábra
vā zāb

14. ábra
ā zāb

grammjai a $(bā)_{ǰ}$ és $(bā) (ā)$ között semmi különbséget nem mutatnak. (Vö. NyK. XXXVIII, 201. l., 30. ábra.) Az én szamosháti ejtésemben a $fā_{ǰ}$ és $fājā$ között lényeges különbség van. 1. A $(fā)j(ā)$ ejtésekor nálam a nyelv magasabban áll, a rés szűkebb, mint a $(fā)_{ǰ}$ ejtésekor. 2. A (szótagzáró) *ǰ* előtti rövid magánhangzó nálunk mindig megnyúlik, (tehát nálunk $fā_{ǰ}$, Gombocz ejtésében $bā_{ǰ}$). Ezért szükségesnek tartottam a két hangot a szamosháti nyelvjárásra nézve más-más jellel ($bā_{ǰ} \sim bājā$) jelölni.

IV. A MNy. XXII, 336—40. lapjain adatokkal támogatva rámutattam két olyan fonétikai helyzetre, melyekben a magánhangzó nálunk a Szamosháton egész terjedelmében orrhangúvá lesz. Nevezetesen: 1. orrhangú mássalhangzók között (*nēm, māmām*); 2. spiráns mássalhangzók előtt orrhangú mássalhangzóktól zárt szótagban (*fōrā, šōfā, tehēhuš*), mikor az orrhangú mássalhangzó el is vész. E fonétikai helyzetek magánhangzóinak orrhangú voltát regisztráló készülékek is igazolták. (Gombocz—MEYER, Zur Phonetik der ungarischen Sprache. Upsala, 1909. 48.

és 50. l.; HEGEDŰS LAJOS: NyK. XLVIII, 266—7.) De nem tudtam ilyen módszerrel azt igazolni, hogy az orrhangú mássalhangzó elvész, hogy azt a nyelv nem ejti ki. Palatográfiai módszerrel ezt is világosan és szemléltetően lehet igazolni. A 13. ábra a *vāzáb* (= van zab) palatogrammja azt igazolja, hogy a *z* előtti szótagzáró *n* hang a szamosháti kiejtésben elvész, illetőleg az előtte levő magánhangzónak: az *ā*-nak orrhangúsodásában és megnyúlásában jelentkezik. A 14. ábra: *āzáb* (= a zab) palatogrammja ettől semmi lényeges különbséget nem mutat.

A Budenz-évfordulóra írt cikkem alkalmából ünnepi érzéssel gondolok a nagy BUDENZ JÓZSEF-re és az ő eszményeinek nagy folytatójára és továbbfejlesztőjére: a fájdalmunkra oly korán elhalt GOMBOCZ ZOLTÁN-ra.

CSÜRY BÁLINT.